

ہمہ گام ربانوار

تفسیر تزیلی، (بترتیب نزول)

جلد چہارم

شعراء، نمل، قصص، بنی اسرائیل

عبدالکریم بخت پور

موسسه تمهید

قم، خیابان چهارمردان، کوچه ۳۷، پ ۴۵

تلفن: ۰۲۵۳۷۷۴۷۱۲۵

فاکس: ۰۲۵۳۷۸۳۶۲۳۳

همراه: ۰۹۱۹۹۷۰۰۱۶۳

WWW.HBV.IR

M.Tamhid@Chmail.ir

همگام با وحی

تفسیر تنزیلی (به ترتیب نزول)

جلد چهارم

عبدالکریم بهجت‌پور

چاپ اول / ۱۳۹۴ هـ. ش.

تیراژ: ۲۰۰۰ جلد

تمام حقوق محفوظ است.

سرشناسه: عبدالکریم، بهجت‌پور

عنوان و نام پدیدآور: همگام با وحی: تفسیر تنزیلی

(به ترتیب نزول) / عبدالکریم بهجت‌پور.

وضعیت ویراسته ویراست ۱.

مشخصات نشر: قم: تمهید - ۱۳۹۴

مشخصات ظاهری: ج ۴.

شابکد دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۵۰۷۹-۲۱-۰

ج. ۴: ۹۷۸-۶۰۰-۵۰۷۹-۳۳-۰

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

موضوع: تفاسیر شیعه - قرن ۱۴

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۰ پ ۹۲/۸-۸۹۷۸ BP

رده‌بندی دیویی: ۱۷۹/۲۹۷

شماره کتابشناسی ملی: ۶۷۵۷۹۳۲

ISBN (Vol.4): 978-600-5079-33-3

ISBN(Vol.SET):978-600-5079-21-0

قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان

فهرست

۱۳	مقدمه
۱۹	سوره‌های شعراء
۲۰	مقصود سوره
۲۰	محتوای سوره
۲۱	ارتباط سوره
۲۲	فضیلت سوره
۲۴	بخش اول: سخن با پیامبر ﷺ و تسلی بخشی به ایشان (آیات ۱ تا ۶)
۲۴	تفسیر
	بخش دوم: بیان نمونه‌هایی از آیات الهی در هستی و تاریخ، و پندناپذیری اکثریت مشرک
۳۰	مکی (آیات ۷ تا ۱۹۱)
۳۱	قسمت اول: نشانه بودن رویاندن سبزه‌ها (آیات ۷ تا ۹)
۳۱	تفسیر

قسمت دوم: پیروزی بر فرعونیان (آیات ۱۰ تا ۶۸).....	۳۳
تفسیر.....	۳۹
قسمت سوم: پیروزی بر مخالفان حضرت ابراهیم ؑ (آیات ۶۹ تا ۱۰۴).....	۶۰
تفسیر.....	۶۳
قسمت چهارم: پیروزی بر مخالفان نوح ؑ (آیات ۱۰۵ تا ۱۲۲).....	۷۶
تفسیر.....	۷۷
قسمت پنجم: پیروزی بر مخالفان هود ؑ (آیات ۱۲۳ تا ۱۴۰).....	۸۵
تفسیر.....	۸۶
قسمت ششم: پیروزی بر مخالفان صالح ؑ (آیات ۱۴۱ تا ۱۵۹).....	۹۲
تفسیر.....	۹۳
قسمت هفتم: پیروزی بر مخالفان لوط ؑ (آیات ۱۶۰ تا ۱۷۵).....	۱۰۰
تفسیر.....	۱۰۱
قسمت هشتم: پیروزی بر مخالفان شعیب ؑ (آیات ۱۷۶ تا ۱۹۱).....	۱۰۷
تفسیر.....	۱۰۸
بخش سوم: دفاع از رسول اکرم ﷺ و توجیه ایشان در برابر مخالفان مکی (آیات ۱۹۲ تا ۲۲۷).....	۱۱۳
تفسیر.....	۱۱۶
نکته‌های روش‌شناختی.....	۱۳۴

سوره‌های نمل ۱۳۷

۱۳۷..... مقصود سوره

۱۳۸..... محتوای سوره

۱۳۹..... ارتباط سوره

۱۴۰..... گام تحول

۱۴۰..... فضیلت سوره

۱۴۱..... بخش اول: اشاره به هدف نزول سوره (آیات ۱ تا ۵)

۱۴۱..... تفسیر

۱۵۰..... بخش دوم: نمونه‌های تاریخی (آیات ۶ تا ۵۸)

۱۵۱..... قسمت اول: کوری فرعونیان در برابر آیات الهی (آیات ۶ تا ۱۴)

۱۵۲..... تفسیر

۱۶۲..... قسمت دوم: بصیرت ملک‌ی سبأ در برابر آیات الهی (آیات ۱۵ تا ۴۴)

۱۶۷..... تفسیر

۱۹۸..... قسمت سوم: سرانجام کافران و مؤمنان قوم صالح (آیات ۴۵ تا ۵۳)

۱۹۹..... تفسیر

۲۰۸..... قسمت چهارم: دعوت لوط و فرجام موافقان و مخالفان دعوت وی (آیات ۵۴ تا ۵۸)

۲۰۸..... تفسیر

بخش سوم: تفصیل هدایت و بشارت، و آموزش و توجیه پیامبر ﷺ برای احتجاج با کافران

و پاسخ به شبهه‌های آن‌ها (آیات ۵۹ تا ۹۳)..... ۲۱۴

قسمت اول: تفصیل هدایت و بشارت مؤمنان مکه (آیات ۵۹ تا ۶۶)..... ۲۱۵

تفسیر..... ۲۱۷

قسمت دوم: آموزش روش احتجاج با کافران به رستاخیز (آیات ۶۷ تا ۹۳).... ۲۳۲

نکته‌های روش شناختی..... ۲۶۴

سوره‌های قصص..... ۲۶۷

مقصود سوره..... ۲۶۸

محتوای سوره..... ۲۶۸

ارتباط سوره..... ۲۶۹

گام تحول..... ۲۷۱

فضیلت سوره..... ۲۷۱

بخش اول: گزارش اجمالی از غرض و محتوای سوره (آیات ۱ تا ۶)..... ۲۷۳

تفسیر..... ۲۷۴

بخش دوم: بیان تفصیلی مراحل حفظ و تقویت موسی ؑ و شکست فرعون و سپاهیان

(آیات ۷ تا ۴۳)..... ۲۸۲

قسمت اول: حفظ حضرت موسی ؑ در دوره‌ی کودکی (آیات ۷ تا ۱۳)..... ۲۸۳

تفسیر.....	۲۸۴
قسمت دوم: جوانی موسیؑ و کشتن قبطی و فرار از مصر (آیات ۱۴ تا ۲۸) ..	۲۹۲
تفسیر.....	۲۹۵
قسمت سوم: خطرات دوره‌ی رسالت موسیؑ و نگهداری خدا از وی (آیات ۲۹ تا ۴۳)	۳۱۱
تفسیر.....	۳۱۴
بخش سوم: پیامبر اکرمﷺ و چالش‌های او با مکیان (آیات ۴۴ تا ۸۸)	۳۳۴
قسمت اول: تناسب و مقایسه‌ی ظرفیت هدایتی تورات و قرآن (آیات ۴۴ تا ۵۶)	۳۳۵
تفسیر.....	۳۳۷
قسمت دوم: نقد انگیزه‌های همراهی نکردن قوم حضرت محمدﷺ با وی (آیات	
۵۷ تا ۸۴).....	۳۵۴
تفسیر.....	۳۵۹
قسمت سوم: رهنمودها و تذکرات به پیامبر اکرمﷺ برای مواجهه با مشرکان	
(آیات ۸۵ تا ۸۸).....	۴۰۰
تفسیر.....	۴۰۰
نکته‌های روش شناختی.....	۴۰۸

سوره‌ی بنی اسرائیل ۴۱۱

مقصود سوره.....	۴۱۲
-----------------	-----

محتوای سوره.....	۴۱۲
ارتباط سوره.....	۴۱۴
گام تحول.....	۴۱۴
فضیلت سوره.....	۴۱۴
بخش اول: نقش تورات و قرآن در هدایت بنی اسرائیل و مؤمنان و تأکید بر توحید توکل	
(آیات ۱ تا ۱۰).....	۴۱۶
تفسیر.....	۴۱۸
بخش دوم: مبنای توحیدی توکل بر خدا (آیات ۱۱ تا ۴۰).....	۴۴۴
قسمت اول: تدابیر الهی برای تأمین خیر و صلاح انسان (آیات ۱۱ تا ۲۲).....	۴۴۵
تفسیر.....	۴۴۷
قسمت دوم: احکامی حکیمانه و لازم الاتباع (آیات ۲۳ تا ۴۰).....	۴۷۰
تفسیر.....	۴۷۳
بخش سوم: چالش پیامبر ﷺ و مؤمنان با گروه غیرمؤمن به آخرت و قرآن (آیات	
۴۱ تا ۱۱۱).....	۵۰۰
قسمت اول: چالش در مبدأ و معاد (آیات ۴۱ تا ۵۵).....	۵۰۱
تفسیر.....	۵۰۳
قسمت دوم: نفی اعتماد بر شیطان و توصیه به اعتماد بر پروردگار (آیات ۵۶ تا ۷۲).....	۵۱۹
تفسیر.....	۵۲۲

قسمت سوم: آگاه نمودن پیامبر از توطئه‌های کافران مکه برای به انفعال کشاندن

پیامبر ﷺ، و تهدید آن‌ها (آیات ۷۳ تا ۸۱) ۵۴۶

تفسیر ۵۴۷

قسمت چهارم: تأثیر متفاوت قرآن بر مؤمنان و ستمگران (آیات ۸۲ تا ۸۷) ۵۵۹

تفسیر ۵۶۰

قسمت پنجم: خبر از ایمان نیاوردن مشرکان به آیات الهی (آیات ۸۸ تا ۱۱۱) ۵۷۱

تفسیر ۵۷۵

نکته‌های روش‌شناختی ۶۰۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه

با عنایت پروردگار مهربان، در سه جلد گذشته، تفسیر چهل و شش سوره قرآن به ترتیب نزول، ارائه گردید. در نگارش این اثر، تلاش شده که سوره‌ها و آیات به ترتیب نزولشان بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، به جهت کشف تحول آفرینی‌یی که در جامعه‌ی معاصر نزول پدید آمد، تفسیر شوند. تحولی که قرآن ایجاد کرد، بر سه پایه‌ی اساسی استوار بود:

۱. پیامبر صلی الله علیه و آله که به عنوان رهبر تحول زیر نظر و تحت هدایت پروردگار که مالک مدبر مردم در تکوین و تشریع است، مردم را به راه نورانی خدای غالب و ستوده، دعوت می نمود.
۲. جامعه‌ی معاصر نزول، که باید این تحول در آن صورت می گرفت.
۳. مضمون و محتوایی که می بایست جامعه را به سمت هدف‌های مورد نظر پروردگار متعال حرکت دهد.

به طور طبیعی، انسان‌ها با آزادی‌یی که در انتخاب‌هایشان دارند، در برابر برنامه‌ی تحولی قرآن، واکنش یکسانی از خود نشان نمی دادند. برخی به شدت در برابر تغییر و پذیرش تحول، مقاومت می کردند. گروهی با دیده‌ی تردید و شک به آن نگاه می کردند و محتاج پاسخی برای سؤال‌ها یا حتی شبهه‌هایشان بودند. برخی نیز با ایمان به این جریان، به آن دل سپرده و خود را برای تغییر براساس الگوی قرآنی، آماده می کردند. رسالت حضرت محمد صلی الله علیه و آله و قرآن، اتمام

حجت با گروه اول، سعی بر رفع ابهام‌ها و دفع شبهه‌های گروه دوم، و نجات آن‌ها، و بالأخره تلاش برای رهانیدن گروه سوم از شقاوت‌ها و رساندنشان به سعادت بود.

چون در این رویکرد تفسیری، جامعه‌ی عرب معاصر نزول، موضوع تحول بوده است، مباحثی که تا سوره‌ی هشتادوششم ارائه می‌شود، درمورد حال‌وهوا و فضای جامعه‌ی مکی می‌باشد. تفکیک بحث‌های تطبیقی از تفسیری و انتقال مباحث تطبیقی به بخش نکته‌ها، با هدف تفکیک ساحت تنزیلی آیات، از ساحت تطبیقی آن‌ها صورت گرفته است؛ زیرا تحولی که قرآن درصدد ایجاد آن بود، تحولی عینی و خارجی بود، نه ذهنی و کلی. این تحول در جامعه‌ی «امی و ناخوانا و ناتویس» و «فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» (جمعه/۲) مکه و اطراف آن، اتفاق افتاد و آن‌ها را تا اوج «فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوْقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيْظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ» (فتح/۲۸) بالا برد، تا با نشان دادن ظرفیت اسلام و کتاب آسمانی آن، قرآن، برای ایجاد تحول، مدل کلی تغییر و تحول را برای جوامع دیگر و نسل‌های بعد ارائه نماید.

در این جا تذکر چند نکته ضروری است:

۱- براساس نظریه‌ی بالا، جامعه‌ی معاصر نزول، نمونه‌ی تحول‌آفرینی قلمداد می‌شود. آن‌ها مثل و نمونه‌اند تا خدای متعال، اهداف اسلام و کلام خود را در آن نمونه‌ی عینی و خارجی، نشان داده باشد. انتخاب این منطقه برای نشان دادن ظرفیت تحول‌آفرین قرآن از آن جهت است که این منطقه، دارای بدترین آیین‌ها و ساقط‌ترین فرهنگ‌ها بود. اگر اسلام در بین مردمان و جوامعی از تمدن‌های آن روز مانند ایران، روم، مصر یا یمن ظهور می‌کرد، نقش خالص دین در ایجاد تحول روشن نمی‌شد؛ بلکه نیازی به ابراز تمام ظرفیت تحولی آن نبود، چنان‌که دین در مناطق دیگر، بدون نیاز به حضور پیامبر ﷺ و وحی، به شکل مستقیم گسترش پیدا کرد. کار بزرگ دانشمندان و مفسران مسلمان آن است که به مدد دانش‌های اجتماعی و علوم مرتبط انسانی، به جاری ساختن قرآن در جوامع امروزی و تطبیق قرآن بر آن‌ها اقدام نمایند. این تطبیق، جدا کردن حکیمانه‌ی قرآن از خصوصیات جامعه‌ی دیروز، و انتقال مضمون و محتوای آن، به جوامع امروز

می‌باشد که رمز جاودانگی قرآن، جریان مستمر کلام خدا در زندگی بشر و تابش دائمی نور قرآن بر عرصه‌های گوناگون زندگی او، و تضمین بقاء قرآن و خاتمیت اسلام است.

قرآن، توان اداره‌ی بشر از مهد تا لحد با هر ظرفیت دانش و بینش و تا انتهای حیات بشر در زمین را دارد و افزون بر دلالت‌های مطابقی، به اشاره و تضمن و التزام، واجد راه‌بری‌هایی برای آیندگان است، تا به سؤالات و تقاضاهای جوامع انسانی با هر ظرفیت فرهنگی و نیاز هدایتی، پاسخ‌گو باشد.

۲- تاکنون در طول سه جلد، بیست‌ونه گام تحول از آیات استخراج شده است: چهارده گام در جلد اول، ده گام در جلد دوم و پنج گام در جلد سوم. هر یک از این گام‌ها، یکی از حلقه‌های برنامه‌ی جامع قرآن برای تحول مردم می‌باشد. ترکیب منظم این گام‌ها، ما را در مسیر تحول قرآن پیش می‌برد و با مشی و شیوه‌ی تحول‌آفرین قرآن در عصر نزول، آشنا می‌سازد. با مطالعه و بررسی این گام‌ها، می‌توان به مهندسی ارائه‌شده‌ی قرآن از فرهنگ جامعه‌ی معاصر نزول، دست یافت. البته دستیابی به مهندسی فرهنگ و مهندسی فرهنگی جوامع دیگر، مؤلفه‌های دیگری نیز می‌طلبد که در ادامه به آن اشاره می‌شود.

تذکر این نکته ضروری است که تا حد امکان سعی شده میان گام‌ها و موارد مربوط به چالش‌ها و یا مسائل ویژه‌ی جامعه‌ی عربی معاصر نزول تفکیک شود، تا گام‌ها، نقش عمومی و گسترده‌ی خود را برای دیگر جوامع، حفظ کرده باشند. دستورالعمل‌های مربوط به شخص پیامبر ﷺ نیز خارج از چهارچوب گام‌ها بیان شده، و در ضمن گام‌های تحول جای ندارند، و استخراج آن موارد، به زمان و شرایط دیگر واگذار شده است.

۳- به نظر می‌رسد مهندسی فرهنگی برپایه‌ی اسلام، که عبارت است از بازطراحی، اصلاح و ارتقاء بینش‌ها، باورها، ارزش‌ها، آداب و رفتارهای دیرپا و ریشه‌دار فردی و اجتماعی اسلامی، در پرتو شناخت و بررسی دقیق سیر فرهنگ‌سازی قرآن به دست می‌آید. راه درست کشف مهندسی قابل استناد به اسلام، چهار مرحله به شرح ذیل دارد:

ا - مطالعه در سیر نزول سوره‌ها به‌ترتیبی که بر پیامبر ﷺ فرود آمد؛ زیرا قرآن آمد تا بینش‌ها، ارزش‌ها و رفتار ظلمانی و شقاوت‌بار را از انسان‌ها گرفته و آن‌ها را به راه روشن سعادت رهنمون شود؛ نزول تدریجی و حکیمانه‌ی قرآن به‌همین منظور صورت گرفت. قرآن با توصیف‌ها و توصیه‌های تدریجی خود، به پالایش و اصلاح فرهنگ مردم پرداخت؛ سیاهی‌ها را که عناصر منفی فرهنگ بودند، کنار زد و مفاهیم و عناصر جدیدی را جایگزین آن‌ها کرد؛ به جامعه هویت جدیدی بخشید و با تدابیری حکیمانه، برای ماندگاری و فرهنگ شدن این عناصر، کوشش کرد.

ب - موافق آیه‌ی نوزدهم سوره‌ی قیامت - «ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ» - تبیین قرآن، تابعی از نزول تدریجی قرآن و پس از آن است؛ بنابراین بیانات پیامبر ﷺ و دیگر تبیین‌کنندگان قرآن که به‌عبارت دیگر سنت نامیده می‌شود را باید پیرو و تابع آیات قرار داد؛ به‌این‌معنا که اگر در آیه‌ای درباب عدالت قدری گفت‌وگو شده است، باید سنت را به‌همان قدر و اندازه، ذیل آیه آورد و بیانات دیگر معصومان (ع) را در مواردی که در آیات دیگر وارد شده، قرار دهیم.

ج - جری و تطبیق آیات بر جامعه‌ی جدید که به دوگونه است: گاه موردی و جزئی، و گاه اجتماعی و کلان. جری و تطبیق، دقت‌های فراوانی می‌طلبد. ابتدا باید جامعه‌ی معاصر نزول که ویژگی‌ها و شرایط آن موجب نزول آیات است و کیفیت نزول را رقم می‌زند، شناخت، و سپس با مطالعات دقیق مردم‌شناسانه و اجتماعی و فرهنگی، به‌رصد وضعیت فرهنگی امروز جامعه‌ی هدف، مانند ایران پرداخت و تشخیص داد که جامعه‌ی ما چه‌نسبتی با جامعه‌ی صدر اسلام دارد و میزان فرهنگ پالایش‌شده یا ناپالوده‌ی آن چه‌قدر است، تا تطبیق به‌دقت و ظرافت صورت گیرد.

د - در مرحله‌ی نهایی، آن‌چه باقی می‌ماند، تفکیک مردم به طبقات گوناگون فکری یا سنی، و تشخیص شیوه‌ی انتقال مفاهیم مهندسی‌شده به هر یک از آن‌ها است که نیاز به مطالعات روان‌شناختی، انسان‌شناختی و تربیتی دارد.

در صورت پیمودن این مسیر، امید می‌رود که به انتقال فرهنگ اسلامی به جامعه‌های دیگر نائل شویم. بنابر آن چه گفته شد، تفسیر همگام با وحی، متکفل مرحله‌ی اول است. بله؛ گاه به شکل موردی، اشاراتی به مراحل دیگر می‌شود، اما از رسالت این تفسیر خارج است؛ زیرا همان گونه که گفته شد، مهندسی جامع، در پرتو تجمیع دانش‌های گوناگون، و پس از اتمام تفسیر آیات براساس ترتیب نزول می‌باشد؛ به عبارت دیگر این تفسیر، متکفل بیان گام اول می‌باشد که هسته‌ی مرکزی مطالعات فرهنگی در باب مهندسی است و گام‌های دیگر می‌بایستی با هم‌افزایی اساتید علوم حدیث و علوم انسانی در کنار یکدیگر، و ارائه‌ی نظریه‌ای در خصوص جوامع فعلی، به ثمر برسد.

۴. **تغییری در مدل نگارش تفسیر:** در صفحه‌های ۱۳۷ تا ۱۴۰ مقدمه‌ی ویراست دوم جلد اول، مدل نگارش تفسیر، این گونه بیان شد که معنای کلمه‌ها پس از ترجمه قرار گرفته است. با عنایت به حجمی که ذکر مستقل معنای کلمات بر کتاب می‌افزود، از این جلد به بعد، معنای لغوی کلمه‌ها، ضمن تفسیر آیات ارائه می‌شود. هم‌چنین به منظور ارائه‌ی شفاف‌تر مراد آیه و تفکیک آن از پاره‌ای مباحث اختلافی تفسیری، و نیز تقلیل نکته‌های تفسیری ذیل هر آیه، ابتدا بخش‌های نیازمند توضیح آیات، بررسی، و پس از آن، به بیان معنای تفسیری آیه با عنوان «مراد آیه» اقدام شده است و پس از آن به نکته‌های تفسیری (در صورتی که موجود باشد)، توجه شده است. در آیه‌هایی که نیاز به توضیحی بیش از مراد آیه ندارند، در همان ابتدا، به مراد آیه پرداخته شده است.

هم‌چنین در مواردی که به شماره‌ی ترتیب نزول سوره و شماره‌ی آیات توجه کرده‌ایم، از عبارت اختصاری استفاده شده است. به طور مثال اعراف ۲۳/۳۹ یعنی سوره‌ی اعراف در ترتیب نزول، رتبه‌ی ۳۹ را دارد و شماره‌ی آیه‌ی مورد نظر، ۲۳ می‌باشد.

تذکر مهم

در این کتاب مبنای تفسیر آیات قرآن، آیاتی است که پیش از آیه‌ی مورد بحث نازل شده

است. فرض بر آن است که خدای متعال هنگام نزول آیات، از مفاهیم مبهم استفاده نکرده؛ بلکه آیات در هنگام نزول، رسا، مفهوم، آشکار و آشکارگر هستند: «بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ»^۱. با این فرض، نباید ابهامی هنگام نزول الفاظ و عبارات آیات نازل شده، وجود داشته باشد، مگر آن که پیش‌تر، با تکیه بر فرهنگ و ادب عربی و عرفی معاصران، و یا با دیگر آیات نازل شده، برطرف شده باشد. براین اساس، از این جلد، در تفسیر آیات مبهم، بر آیاتی که پیش از آیه‌ی مورد بحث نازل شده‌اند، تأکید روشن‌تری شده است و تلاش بر آن بوده که در حد امکان، آدرس تفسیر آیه‌های گذشته نیز در پاورقی یا در متن تفسیر ذکر شود.

امید است خدای متعال ما را لایق شناخت مرادهای خود از کلام نورانی‌اش بفرماید. در پایان لازم می‌دانم از صندوق حمایت از پژوهشگران و فن‌آوران که بنده را در آماده‌سازی جلد چهارم مورد حمایت قرار دادند، تشکر نمایم.

عبدالکریم بهجت‌پور

قم - شهریور ۱۳۹۴ هـ. ش